

Συνέντευξη με τον Jürgen Habermas

LIBER: *Jürgen Habermas, συγκαταλέγεστε ήδη, από την πρώτη στιγμή της γερμανικής ενοποίησης, σε εκείνους που είδαν με κριτικό βλέμμα αυτό το ιστορικό συμβάν. Σε τι στηριζόταν ο σκεπτικισμός σας; Πιστεύετε ότι οι ιδέες σας έχουν, κρινόμενες αναδρομικά, επιβεβαιωθεί;*

HABERMAS: Η κριτική μου δεν κατευθυνόταν κατά της επιδίωξης μιας ενοποίησης των δύο γερμανικών κρατών, αλλά εναντίον του τρόπου με τον οποίο μεθοδεύτηκε η διαδικασία αυτής της ενοποίησης. Καμιά από τις δύο πλευρές δεν είδε ή προώθησε την ένωση σαν μια δεοντολογική απόφαση, ειλημμένη από πολίτες ενσυνείδητους πολιτικά ότι συνεταιρίζονται σ' ένα έθνος πολιτών. Στη δυτική πλευρά αυτό φάνηκε με τον σχεδόν υστερικό φόβο εμπρός στο ενδεχόμενο διεξαγωγής μιας συζήτησης για το Σύνταγμα, την οποία μάλιστα προνοεί το άρθρο 146 του Θεμελιώδους Νόμου [Grundgesetz]. Επίσης στην πρώην Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας το σχέδιο Συντάγματος που επεξεργάστηκε η «Στρογγυλή Τράπεζα» με όλο το πάθος για μια νέα αρχή, δεν είχε καμία απήχηση· η Λαϊκή Συνέλευση [Volkskammer] δεν συζήτησε ούτε μια φορά το σχέδιο αυτό υπό το πρίσμα μιας σωστής αποτίμησης των κινήτρων που πραγματικά ενεργοποιούσαν τον πληθυσμό.

Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση είχε αναλάβει ήδη στις αρχές του 1990 την πρωτοβουλία θέτοντας σε κίνηση μια διαδικασία που εξελίχτηκε κυρίως μέσα στο πλαίσιο των κατηγοριών της οικονομικής οργάνωσης· επρόκειτο για μια διαδικασία μεθοδεύσεων, διεπόμενη από ένα πνεύμα λυσιστέλειας, επιδέξια αντισταθμιστική στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής και κοιμμένη και ραμμένη σύμφωνα με τις οικονομικές επιταγές. Ο ρυθμός των γεγονότων ήταν ευνοϊκός για την εκτελεστική εξουσία, οι ελιγμοί της οποίας στο πεδίο των κοντόφθαλμων μικροκομματικών αντιπαραθέσεων εξουδετέρωσαν την αντιπολίτευση. Τη σκηνοθεσία της όλης υπόθεσης επιμελήθηκαν οι κύριοι με τους χαρτοφύλακες, χωρίς να γίνει καμιά δημόσια συζήτηση για εναλλακτικές πολιτικές λύσεις.

Σήμερα όλα αυτά μπορεί κανείς να τα θεωρήσει κατά το μάλλον ή ήττον αναπόφευκτα. Βλέποντας όμως την πορεία των πραγμάτων αποδοκίμασα εξαρχής — μπορείτε να το διακριβώσετε στα βιβλία μου *Nachholende Revolution* [Αναπληρωτική επανάσταση] (Μάιος 1990), και ένα χρόνο αργότερα στο *Vergangenheit als Zukunft* [Το παρελθόν ως μέλλον] — δύο πράγματα, τα οποία στη συνέχεια αποδείχτηκαν όντως αρκετά σημαντικά ως προς τις συνέπειές τους.

Η μεταφορά δισεκατομμυρίων από τη Δύση στην Ανατολή, η οποία

θα είναι απαραίτητη για πολλά χρόνια ακόμη προκειμένου να εξισωθούν οι συνθήκες διαβίωσης, προκάλεσε στο μεταξύ μια σχεδόν ανελήθητή μάχη για την ανακατανομή του πλούτου — όχι μόνο μεταξύ των δύο πλευρών, εδώ και εκεί, με τα διαφορετικά συμφέροντα, αλλά και εντός της παλαιάς Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Συνεπώς δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι, εξαιτίας μιας αναισχυντής και μικρόψυχης κομματικής τακτικής, οι αξιακές διαθέσεις του πληθυσμού υποτιμήθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο. Η κυβέρνηση εξαρχής πόνταρε σε έναν πληθυσμό που θα είχε «συνείδηση του κόστους» και θα αντιλαμβανόταν τη διαδικασία της ένωσης μέσα από κατηγορίες παρεμφερείς με τις δικές της: απλώς σαν διοικητική μεθόδευση, έξυπνα προετοιμασμένη, που θα δημιουργούσε το απαραίτητο νομικό πλαίσιο για τους μηχανισμούς της αγοράς καθώς και τα κατάλληλα για την απορρόφηση των κραδασμών κοινωνικά μέτρα. Σήμερα οι εκκλήσεις αλληλεγγύης απευθύνονται

σ' έναν δυτικογερμανικό πληθυσμό, τον οποίο είχαν όμως προηγουμένως καθησυχάσει με ψευδολογίες όσον αφορά τη φορολογία και τον οποίο, εκτός αυτού, αγνόησαν ως κοινότητα πολιτών. Διότι τα τέσσερα πέμπτα των Γερμανών δεν μπορούσαν παρά να επικυρώσουν την τετελεσμένη κρατική ένωση με μian απρόθυμη ψήφο στην Ομοσπονδιακή Βουλή. Δεν τους δόθηκε καμία ευκαιρία να εκφράσουν τυπικά την πολιτική τους βούληση, επί παραδείγματι με ένα δημοψήφισμα σύμφωνα με το άρθρο 146 του Θεμελιώδους Νόμου.

Εξίσου σημαντικό με αυτό το έλλειμμα δεοντολογίας ήταν, ως προς τις συνέπειές του, και το γεγονός ότι τα δυτικά κόμματα είχαν θέσει υπό την κηδεμονία τους τις πρώτες ελεύθερες εκλογές της Λαϊκής Συνέλευσης χρησιμοποιώντας ανενδοίαστα το δίκτυο

οργάνωσης των ανατολικών κομμάτων, που είχε στο μεταξύ πέσει σε πλήρη ανυποληψία. Αυτό σήμανε την αρχή μιας ευρύτερης διαδικασίας, κατά τη διάρκεια της οποίας στην πρώην Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας τύπος και τηλεόραση, τα πανεπιστήμια και οι ακαδημίες, το εκδοτικό κύκλωμα αναδιαρθρώθηκαν, εν μέρει «αποκαθάρθθηκαν» και προσαρτήθηκαν στο δυτικό δίκτυο. Εκτός από την εντελώς αναπόφευκτη αλλαγή των ελίτ, αυτή η γρήγορη μεταμόρφωση, ένταξη και διάλυση μιας ολόκληρης πολιτισμικής υποδομής είχε και άλλη συνέπεια: οι Ανατολικογερμανοί δεν μπόρεσαν να αναπτύξουν τον δικό τους δημόσιο χώρο, με τις δικές τους συζητήσεις, τα δικά τους θέματα και τις δικές τους απόπειρες να βρουν τον εαυτό τους. Αυτό δεν ενίσχυσε μόνο το συναίσθημα της αδυναμίας και την αίσθηση ότι τα πάντα είναι διαμεσολαβημένα από την ανώτερη Δύση· αυτή η αλαλία έκανε ακόμη πιο δύσκολη τη διαδικασία της συνειδητοποίησης και της επανεκτίμησης [Aufarbeitung], διαδικασία που πρέπει να διεξάγεται αυτόνομα, στο δικό τους σπίτι και όχι υπό την εποπτεία των πολύξερων ή καλοπροαίρετων αδελφών από τη Δύση. Στο μεταξύ γίνεται ολοένα και πιο φανερό — και όχι μόνο στο πλαίσιο της διαμάχης για τη Στάζι — ότι οι διαφορετικές ιστορικές

εμπειρίες των σαράντα τελευταίων ετών επέφεραν σημαντικές διαφορές όσον αφορά τις νοοτροπίες, προξενώντας τις ανάλογες δυσκολίες συνεννόησης. Η έλλειψη «εσωτερικής» ενότητας έγινε ήδη στερεότυπη έκφραση. Ωστόσο, υπ' αυτές τις ασύμμετρες συνθήκες ζωής και προπάντων επικοινωνίας δεν είναι εύκολο να δημιουργηθεί η ενότητα.

LIBER: *Θεωρείτε ότι στην ενωμένη Γερμανία η δυσφορία των διανοουμένων που εκφράζουν μια κριτική αντιμετώπιση μπορεί να είναι η νέα μορφή της παραδοσιακής αμφίθυμης αντίληψής τους — η οποία ανάγεται στον 19ο αιώνα — για τη σχέση “έθνους” και “κράτους”;*

HABERMAS: Η Γερμανία δεν συγκαταλέγεται στα κλασικά έθνη-κράτη. Κάποια εθνική συνείδηση διαμορφώθηκε σε αντίδραση προς τον Ναπολέοντα, εναντίον ενός εξωτερικού εχθρού, και όχι κατά του Γερμανού μονάρχη εκ παραλλήλου προς την κατοχύρωση των αστικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Το ιστορικό αυτό υπόβαθρο συνέβαλε στο να φθάσουμε, στη Γερμανία, στον τερατώδη φασιστικό παροξυσμό της εθνικής συνείδησης. Στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας μετά το 1945 η παράδοση αυτή ξεκαθαρίστηκε προοδεντικά [abarbeiten]. Τουλάχιστον μεταξύ των αριστερών διανοουμένων αναπτύχθηκε μια άγρυπνη συνείδηση ότι ένα έθνος πολιτών πρέπει να στηρίζεται στην ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων και στις οικουμενικές αρχές του δημοκρατικού κράτους δικαίου — και όχι στην εθνική ομοιογένεια, στους δεσμούς αίματος μιας κοινής καταγωγής. Τίποτε από όλα αυτά δεν είναι εσφαλμένο. Τις αντίθετες διαδικασίες που αναπτύσσονται στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη τις βλέπω σαν κατανοητές αντιδράσεις εναντίον της τελευταίας απόπειρας να ανανεωθεί ακόμη μια φορά η προμοντέρνα μορφή του «Ράιχ» υπό τον αστερισμό του κρατικού σοσιαλισμού — συνεπώς σαν την λυπηρή πλευρά μιας «αναπληρωτικής» ή «ασθμαίνουσας» (nachholenden) επανάστασης και όχι σαν ένδειξη της αφαρασίας του εθνικισμού. Στη Γερμανία ο εθνικισμός κατά το μάλλον ή ήττον έχει τελειώσει· αυτό έδειξε η χωρίς πάθος διαδικασία της ενοποίησης. Ο πεφωτισμένος ωφελιμισμός των πολιτών ήταν ως τώρα — ας ελπίσουμε ότι θα εξακολουθεί να είναι και στο μέλλον — μια καλή ανοσοποίηση εναντίον των οπισθοδρομικών μηνυμάτων του 19ου αιώνα. Με τη γερμανική ένωση δόθηκε ένα τέλος σε μια μάλλον ανώμαλη κατάσταση· ωστόσο η νέα γερμανική «ομαλότητα» δεν πρέπει να εννοηθεί ως παρώθηση για την ανάληψη ενός νέου ρόλου παγκόσμιας πολιτικής εμβέλειας. Η Γερμανία είναι ανεκτή για τον εαυτό της και για τους άλλους μόνον ως αναπόσπαστο συστατικό μέρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης· απ' αυτή την άποψη, η νέα Γερμανία θα πρέπει να εξακολουθεί να είναι η παλαιά Γερμανία.

LIBER: *Στο πλαίσιο της λεγόμενης «διαμάχης των ιστορικών*

[Historikerstreit], καταπολεμήσατε ρητά τις τάσεις προς την σχετικοποίηση, την ισοπέδωση, οι οποίες εκδηλώθηκαν στον τρόπο με τον οποίο ορισμένοι συνάδελφοί σας πραγματεύονταν το παρελθόν. Μήπως παρακολουθούμε και σήμερα μια “νέα διαμάχη των ιστορικών”, η οποία επικεντρώνεται στο παρελθόν της πρώην Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας;

HABERMAS: Η ιστορία πάντοτε γράφεται αναδρομικά. Γι' αυτό είμαι ανυπόμονος να δω πώς θα περατωθούν, μέσα από την οπτική του 1989, οι μεγάλες απεικονίσεις της γερμανικής ιστορίας — επί παραδείγματι η κοινωνική ιστορία του Ulrich Wehler, η πολιτική και πολιτισμική ιστορία του Thomas Nipperdey —, οι οποίες έως τώρα είχαν συνταχθεί έχοντας ως βασικό σημείο αναφοράς το έτος 1933 ή ακριβέστερα το 1945. Αντικειμενικά, υπήρξε μια αλλαγή οπτικής· αυτή όμως μπορεί να ερμηνευτεί και έτσι και αλλιώς.

Όντως, ορισμένοι παρατηρητές φοβούνται σήμερα την τάση που υπογραμμίζει έντονα τις εθνικοϊστορικές συνέχειες ενός μέχρι σήμερα δραστικού βισμαρκιανού Ράιχ, εντάσσοντας στις συνέχειες αυτές και το χιτλερικό καθεστώς, το οποίο, «τακτοποιούμενο» κατ' αυτόν τον τρόπο, εξομαλύνεται. Ιστορικοί σαν τον Ernst Nolte βλέπουν στην κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας μιαν αναδρομική επιβεβαίωση του δικαιώματος του φασισμού να αμυνθεί εναντίον της αντίπαλης παράταξης ενός παγκοσμίου εμφυλίου πολέμου χρησιμοποιώντας τα μέσα που του επέβαλε ούτως ειπείν η θηριωδία του εχθρού. Είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε μέχρι ποίου σημείου αυτές οι θεωρίες εντυπώνονται στη συνείδηση του κοινού. Μπορούμε όμως από τώρα να πιστοποιήσουμε την ελαφρότητα με την οποία γίνεται λόγος, χωρίς καμία διάκριση, για «δύο δικτατορίες». Απεναντίας, ο ιστορικός Ernst Jäckel τονίζει επίμονα τις διαφορές μεταξύ των δύο καθεστώτων και μεταξύ των δύο τύπων πολιτικής εγκληματικότητας, με τις οποίες αμφότερα επιβαρύνουν το παρόν μας. Η διαδεδομένη τάση να αντιμετωπίζεται η «εκκαθάριση της Stasi» με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίστηκε η «αποναζιστικοποίηση» — σημειωτέον, αυτή διεξήχθη με εξαιρετικά μεγαλύτερη απροθυμία — είναι αρκούντως ανόητη.

Η συζήτηση για την εμπλοκή πολιτικών συγγραφέων, κληρικών, κ.λπ. στο μηχανισμό της «κρατικής ασφάλειας» της πρώην Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας προσέδωσε νέα επικαιρότητα στο ερώτημα του Adorno «τι σημαίνει επανεκτίμηση [Aufarbeitung] του παρελθόντος;». Πρόσφατα καταπιάστηκα και εγώ με το ερώτημα αυτό, για να διαχωρίσω τις διαφορετικές όψεις αυτού του δύσκολου εγχειρήματος. Η ηθικο-πολιτική αυτοκατανόηση πρέπει να συμβάλει στον εκδημοκρατισμό της συνείδησης ενός πληθυσμού που έζησε από το 1933 κάτω από συνθήκες ολοκληρωτισμού. Η πορεία μιας τέτοιας αυτοκατανόησης δεν πρέπει να συγχέεται με το χρέος να αποδοθεί η πολιτική δικαιοσύνη με τα μέσα του ποινικού και ιδιωτικού δικαίου,

με το χρέος να διαλευκανθούν οι πολιτικές ευθύνες και να απομακρυνθούν από τα δημόσια λειτουργήματα πρόσωπα με βεβαρυμένη πολιτική δραστηριότητα — ούτε άλλωστε με τη διακρίβωση ηθικής ενοχής μεμονωμένων ατόμων, κάτι που μπορεί να παρουσιάζει δημόσιο ενδιαφέρον μόνον σε παραδειγματικές περιπτώσεις. Στη χώρα μας όλα αυτά συμφύρονται αρκετά. Πιο σοβαρές είναι οι περιπτώσεις όπου η πληγωμένη υποκειμενικότητα των θυμάτων από τη μια μεριά και η μνησικακία των «παλαιών πολεμιστών» από την άλλη συγκροτούν μιαν ανίερη συμμαχία. Με αυτό θέλω να πω ότι πολλοί στην πρώην Δυτική Γερμανία χρησιμοποιούν την απαραίτητη “διαλεύκανση” των αδικιών του παρελθόντος ως πρόσχημα για να ευλογήσουν τα γένια τους. Τελικά με τη μεθόδευση του guilt by association [“ενοχή διά της συσχέτισεως”] θα αφαιρεθεί από την αριστερά αυτής της χώρας κάθε νομιμότητα. Έτσι η διαλεύκανση μετατρέπεται σε ξεκαθάρισμα λογαριασμών. Η εμπρηστική όμως αυτή δημιουργία δεν πρέπει και δεν πρόκειται να μας εμποδίσει να συνεχίσουμε τούτη την ασφαλώς οδυνηρή διαδικασία, να ενθαρρύνουμε τους υποστηρικτές των δικαιωμάτων του πολίτη σαν τον Friedrich Schorlemmer και τον Wolfgang Thierse, οι οποίοι διαθέτουν υψηλή ηθική ευαισθησία και ικανότητα να προβαίνουν σε σαφείς διακρίσεις.

LIBER: *Η νέα παγκόσμια πολιτική κατάσταση — που συχνά χρησιμοποιείται για να εξαγελθεί το τέλος της εποχής των ιδεολογιών και των οντοπιών — στη Γερμανία έχει βιωθεί με έναν ιδιαίτερα συγκεκριμένο τρόπο και φαίνεται να δημιουργεί ένα γόνιμο έδαφος για τα σημερινά εκείνα ρεύματα που δραστηριοποιούνται υπό τη σημαία του «μεταμοντερνισμού». Τα ρεύματα αυτά δίνουν την εντύπωση πως ταυτόχρονα ψάλλουν το ρέκβιεμ για την κοινωνική μορφή του “διανοούμενου”, η οποία στο γερμανικό πλαίσιο ήταν ανέκαθεν αμφιλεγόμενη. Έχετε διακρίνει παρόμοιες ενδείξεις που μαρτυρούν την κρίση του σχεδίου του Διαφωτισμού;*

HABERMAS: Ναι και όχι. Σχετικά με τον ρόλο καθαντόν των διανοουμένων είμαι, τουλάχιστον όσον αφορά το δυτικό μέρος της χώρας, μάλ-

λον αισιόδοξος. Τον ρόλο αυτό εμείς — ας μου επιτραπεί να προσφύγω σ' αυτήν τη διατύπωση — τον εδραιώσαμε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας για πρώτη φορά με προοπτική μακράς διάρκειας. Εννοείται ότι τούτο το έργο είναι σε τόσο μεγάλο βαθμό επίτευγμα των αριστερών φιλελευθέρων και των αριστερών, επί παραδείγματι του Jaspers και του Cogon, του Böll και του Grass, του Adorno και του Mitscherlich, επομένως εκείνων που ήσαν οι εμπνευστές του φοιτητικού κινήματος την περίοδο της επώασής του, ώστε σήμερα η κριτική απέναντι στην αριστερά μπορεί απλούστατα να μεταμφιεστεί σε κριτική απέναντι στους διανοούμενους. Επιπλέον, μια διάχυτη δυσφορία των συντηρητικών, που πάντοτε προτιμούσαν το “πνευματικό” [Geistiges] από το “διανοητικό” [Intellektuelles] συνδυάζεται με μια σαρκυβρεχτική αυτοκριτική εκείνων που μετανοούν επιδεικτικά και εκθειάζουν σε όλους μας το ρόλο του αποστάτη. Αν δεν πέφτω έξω, ωστόσο, αυτές οι διαμάχες αντλούν τη δυναμική τους μάλλον από εντελώς

φυσιολογικές περιφερειακές μάχες και από τις συγκρούσεις μεταξύ γενεών· κατά τη γνώμη μου αφορούν μάλλον την αλλαγή θυμικών καταστάσεων παρά την κοινωνική μορφή του διανοούμενου, όπως λέτε. Το απειλούμενο σχέδιο του Διαφωτισμού — θα έλεγα καλύτερα η διαλεκτική του Διαφωτισμού, που την είχε ήδη διαγνώσει ο Hegel και η οποία από τότε διακρίβωεται εκ νέου — βρίσκεται σε νέο στάδιο. Σήμερα το τέλος του Διαφωτισμού είναι — ειρωνεία της τύχης — ζήτημα μάλλον γαλλικό παρά γερμανικό.

Μετάφραση από τα γαλλικά, σε αντιπαραβολή με το γερμανικό πρωτότυπο: Βαγγέλης Μπισώρης (Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης - Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1 Δημοσιεύτηκε στην επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 10, Ιούνιος 1992

Έργα του Jürgen Habermas, σχετικά με αυτό το θέμα:

α) *Die nachholende Revolution*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη, 1990.

β) *Vergangenheit als Zukunft*, Pendo, Ζυρίχη, 1991.

γ) *Die Moderne: ein unvollendetes Projekt*, Reclam, Λειψία, 1992.